ACTA UNIVERSITATIS WRATISLAVIENSIS
No 2962

Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi XXIX
Wrocław 2007

MAŁGORZATA KIWIOR-FILO
Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Piero Gobetti i *Rivoluzione liberale* – refleksje dotyczące włoskiego faszyzmu

Studium jest prezentacją myśli politycznej włoskiego intelektualisty, dziennikarza i pisarza politycznego Piero Gobettiego[1]. Nazywany „liberalnym rewolucjonistą", „politycznym fenomenem", „promotorem kultury liberalnej", był Gobetti nieprzejednanym antyfaszystą, który ani przez chwilę nie zawahał się twierdzić, że faszyzm stanowi zagrożenie dla obywatelskiej wolności Włochów[2].

Postrzegając faszyzm jako „narodową autobiogarafię" Italii, od początku lat 20. z niezwykłą odwagą i konsekwencją zaangażował się w działalność opozycyjną, wskazując, że jedynym ratunkiem dla upadających Włoch jest konieczność przeprowadzenia „liberalnej rewolucji". *Martire della democrazia* (męczennik demokracji), dotkliwie pobity przez squadrystów w 1925 r., zmarł wkrótce potem na emigracji jako kolejna ofiara faszystowskiego totalitaryzmu.

L. Villari twierdził, że o siedmiu latach jego młodzieńczej, fascynującej działalności znanej z innowacyjnych idei, świetnej zdolności analizowania i krytykowania przeszłości i teraźniejszości można powiedzić więcej, aniżeli o niejednym długowiecznym intelektualiście[3]. W ciągu tych siedmiu lat dał się poznać jako dziennikarz, krytyk literacki, wydawca i myśliciel polityczny, przede wszystkim zaś jako opozycjonista wobec faszystowskiego rezimu.

Ocena współczesnej mu rzeczywistości, a zwłaszcza interpretacja i krytyka faszyzmu, jaką spotykamy w jego myśli politycznej, są przedmiotem niniejszego artykułu.

---

[1] *Dizionario biografico degli italiani,* Istituto della enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, Roma, 1993, t. 57, s. 488–500; *Dizionario del fascismo. Storia, personaggi, cultura, economia, fonti e dibattito storiografico*, a cura di A. De Bernardi, S. Guarracino, Milano 1998, s. 330.

[2] Por. C. Ocone, N. Urbinati, *La libertà e i suoi limiti. Antologia del pensiero liberale da Filangieri a Bobbio*, Roma–Bari 2006, s. XIV.

[3] L. Villari, *Gobetti. La straordinaria vicenda di un liberale rivoluzionario*, „La Repubblica", 21 febbraio 2001.

© for this edition by CNS

Piero Gobetti – nieprzejednany krytyk faszyzmu

Gobetti należał do pokolenia, którego okres młodości przypadał na lata po I wojnie światowej, naznaczone kryzysami polityczno-społecznymi, ekonomicznymi, a we Włoszech dodatkowo głębokim rozczarowaniem z postanowień traktatowych, obrazowanego mitem „kalekiego zwycięstwa". Nowe zjawisko, jakim był rodzący się faszyzm, w szczególny sposób dotykał tę generację młodych Włochów, którzy w obliczu nowej rzeczywistości dokonywali życiowych wyborów. Jedni – urzeczeni jej „urokiem" – stawali w faszystowskich szeregach, drudzy – nie ulegając zwodniczym iluzjom budowania „czystszej formy demokracji"[4] – odrzucali ideologię i praktykę dyktowaną przez Benito Mussoliniego. Piero Gobetti reprezentuje to pokolenie, którego świetnie zapowiadająca się kariera uniwersytecka i dziennikarska została brutalnie przerwana. „Nasza formacja duchowa – pisał Gobetti we wstępie do *La Rivoluzione liberale*[5] – została w pewien sposób naznaczona dramatem faszyzmu, który zmusił nas do zamknięcia w sobie i bezkompromisowej surowości, do desperacko poważnego i antyromantycznego donkichotyzmu, sprawiając, że staliśmy się prawie paladynami cywilizacji i tradycji"[6]. Faszyzm sprawił, że ten „intelektualny meteoryt" całą swą energię skoncentrował na walce. Odwoływał się do pism Crocego, Fortunaty, Salveminiego, których – jak wyznał – „dopiero teraz rozumiał tak jak należy"[7]. Jego postawa najpełniej odzwierciedla tragizm tych, którzy narażeni na szykanowanie, represje, aresztowania, zmuszeni do rozpaczliwych wyrzeczeń czy emigracji bronili wolności i demokracji, często tracąc życie w tej nierównej walce[8].

Piero Gobetti urodził się 19 czerwca 1901 r. w Turynie jako jedyny syn Giovanniego Battisty i Angeli Canuto. Już od najmłodszych lat wyróżniał się temperamentem, inteligencją i wrodzoną ciekawością świata. Turyńskie środowisko ułatwiło Gobettiemu zdobywanie wiedzy. Jako gimnazjalista, a następnie uczeń Liceum Giobertiego, dzięki wsparciu rodziców, którzy prowadząc niewielką działalność handlową zabiegali o należyte wykształcenie syna, Gobetti poznawał tajniki nauki. Jak sam wspominał: „Moi rodzice pracowali osiemnaście godzin na dobę, a moja przyszłość była ich największą troską"[9]. W 1918 r. został studentem prawa Uniwersytetu Turyńskiego. Był to okres szczególny w jego życiu, czas

[4] Tak określał nową formę ustroju B. Mussolini w swej *Doktrynie faszyzmu* z 1932 r.

[5] *La Rivoluzione liberale. Saggio sulla lotta politica in Italia* Piero Gobettiego ukazała się w 1924 r. i była zbiorem najważniejszych szkiców dotyczących włoskiego życia politycznego. Zob. P. Gobetti, *Scritti politici*, a cura di Paolo Spriano, Einaudi, Torino 1960, s. 915–1077.

[6] P. Gobetti, *La Rivoluzione liberale. Saggio sulla lotta politica in Italia.* Edizione a cura di Ersilia Alessandrone Perona, con un saggio di Paolo Flores d'Arcais, Einaudi, Torino 1995, s. 3.

[7] Zob. P. Gobetti, *La Rivoluzione...*, s. XLVI. Działalności opozycyjnej Crocego poświęcił Gobetti szkic napisany w 1925 r. *Croce oppositore*, [w:] *Scritti...*, s. 876.

[8] P. Gobetti, *La Rivoluzione...*, s. XLVI.

[9] *Dizionario biografico...*, s. 489.

© for this edition by CNS

krystalizacji idei, dojrzewania poglądów politycznych i początków działalności publicznej, która później w okresie faszyzmu będzie zajmować centralne miejsce w jego życiu. W uczelni spotkał wielu wybitnych wykładowców: Luigiego Einaudiego, Francesco Ruffiniego, Gaetano Mosca. To oni w dużej mierze wpłynęli na ukształtowanie początkowo liberalno-demokratycznych poglądów Gobettiego, które z czasem zweryfikował pod wpływem dwóch istotnych faktów: wystąpień robotniczych w Turynie oraz rewolucji w Rosji. Z coraz większą uwagą obserwował także grupę turyńskich komunistów, zwłaszcza Antonio Gramsciego, którego poznał na początku 1921 r. i z którym wkrótce się zaprzyjaźnił. Jako krytyk literacki nawiązał także współpracę z dziennikiem „Ordine Nuovo", w którym Gramsci powierzył mu rubrykę literacko-teatralną, prowadzoną do 1922 r. Zbliżenie z Gramscim, przejawiające się choćby w zgodności oceny rewolucji rosyjskiej, zbiegło się z zainteresowaniem językiem i kulturą rosyjską, czego wyrazem były szkice napisane w tym okresie: *La Russia dei Soviet*, *Idee sulla Russia*, *La crisi del pensiero russo*[10]. Owo zbliżenie spowodowało także swoistą ewolucję poglądów politycznych Gobettiego, które nabierały cech śmiałości i rewolucyjności. Zaczerpnięty od Crocego i Gentilego idealizm filozoficzny mieszał się z poglądami socjaldemokratycznymi, które ulegały radykalizacji pod wpływem środowiska skupionego wokół „Ordine Nuovo".

Warto podkreślić, że już jako student odznaczał się wybitnymi zdolnościami organizacyjnymi, które rozwinął po ukończeniu studiów, co zbiegło się z dojściem faszyzmu do władzy. W 1922 r. obronił pracę magisterską traktującą o filozofii politycznej V. Alfieriego (*La filosofia politica di V. Alfieri*) i poświęcił się publicystyce. W jego karierze intelektualnej nastąpił okres „dojrzałości i autonomicznej działalności"[11]. Okres niezwykle trudny, bo wymagający niebagatelnej odwagi, by w obliczu faszyzmu stanąć w obronie wyznawanych wartości i bronić niezależności kultury, która w jego przekonaniu była formą organizacji, wykorzystywanej w prowadzonej walce. „Kultura – twierdził – rodzi się jako erudycja, z potrzeby zdobywania wiedzy, ale natychmiast się od niej odrywa, przechodząc od doświadczenia jednostkowego do tego, co uniwersalne. Kultura jest organizacją [...] nabiera znaczenia narodowego i ludzkiego w tej mierze, w jakiej staje się organizacją, zasadą siły, wyższości i witalności"[12]. Tak pojmowaną kulturę krzewił za pośrednictwem *La Rivoluzione liberale*, która stała się jego politycznym organem.

La Rivoluzione liberale

Istotne znaczenie dla dojrzałej działalności nie tylko publicystycznej, ale także politycznej Gobettiego w latach 1922–1926 miało założenie tygodnika histo-

[10] Obecnie szkice zawiera tom *Scritti politici* P. Gobettiego.

[11] N. Bobbio, *Italia fedele: il mondo di Gobetti*, Firenze 1986.

[12] Cyt. za: J. Ugniewska, *Historia literatury włoskiej*, PWN, Warszawa 2001, s. 101.

© for this edition by CNS

ryczno-politycznego „La Rivoluzione Liberale", którego pierwszy numer ukazał się 12 lutego 1922 r. Na jego łamach Gobetti prezentował poglądy polityczne, polemizował z tradycyjnym liberalizmem, a w okresie faszystowskim krytykował tyranię Mussoliniego[13]. Z czasem pismo stało się centrum antyfaszyzmu o podłożu liberalnym, współpracującym z innymi ośrodkami myśli liberalnej.

Pismo nieprzypadkowo nosiło nazwę „Liberalna Rewolucja", albowiem często podejmowane przez Gobettiego w szkicach politycznych rozważania dotyczyły konieczności przeprowadzenia we Włoszech radykalnych zmian, prawdziwej rewolucji, która dopełniłaby proces narodowego zjednoczenia, zapoczątkowany w okresie *Risorgimento,* przynosząc państwu włoskiemu szerokie poparcie społeczne, a demokracji stabilność instytucji[14].

Głównym przesłaniem *La Rivoluzione liberale* było przekonanie o konieczności utworzenia nowej klasy rządzącej, tak intelektualnej, jak i politycznej, zdolnej do przeprowadzenia liberalnej rewolucji[15]. Gobetti twierdził, że każda autentyczna rewolucja jest w swej istocie liberalna, ponieważ prowadzi do oswobodzenia. Przyjmując takie założenie, negatywnie oceniał faszyzm, który nie był dla niego rewolucją, lecz ekspansją niezrozumiałych, bezładnych, chaotycznych sił, uosabianych przez zdezorientowanych i zagubionych przedstawicieli klasy średniej, bojaźliwych wobec zmian, pozbawionych swoistej kultury, skłonnych do zaakceptowania autorytarnej formy rozwiązywania konfliktów społecznych[16].

Dojście faszyzmu do władzy po marszu na Rzym przeprowadzonym 28 października 1922 r. stanowiło nowe wyzwanie dla Gobettiego i jego pisma. Był w grupie nielicznych intelektualistów, którzy bez cienia wątpliwości otwarcie sprzeciwili się faszyzmowi. Podczas gdy większość włoskich liberałów przyjęła postawę „wyczekiwania", próbując dopatrywać się w autorytarnej formie rządu Mussoliniego sposobu na przezwyciężenie kryzysu i wzmocnienie autorytetu państwa, Gobetti na łamach „La Rivoluzione Liberale" z 23 listopada 1922 r. przedstawił swe niepopularne wówczas stanowisko, pisząc: „Faszyzm chce wy-

[13] Szkice publikowane na łamach RL zostały zebrane i opublikowane w 1924 roku w tomie pt. *La Rivoluzione liberale. Saggio sulla vita politica in Italia.*

[14] Por. L. Villari, *Gobetti...*

[15] Krytyka ta pojawia się w stosunku do wielokrotnego szefa rządu włoskiego G. Giolittiego i widoczna jest m.in. w szkicu z 1919 r. zatytułowanym *Giolitti, giolittismo e antigiolittismo* (P. Gobetti, *Scritti...*, s. 125), w którym Gobetti polemizuje ze stanowiskiem Luigiego Ambrosiniego, widzącego w Giolittim „najznakomitszego człowieka w rządzie". Gobetti zaś twierdził, że Giolitti nie był i nie mógł stać się wybitnym mężem stanu, ponieważ był osamotniony i niezrozumiany, a w jego działaniu brakowało niezależności i wolności. Dla Gobettiego był wyłącznie „przywódcą większości parlamentarnej", który najwięcej energii poświęcił na „utrzymaniu władzy za wszelką cenę", nie próbując rozwiązać najważniejszych dla narodu włoskiego problemów np. kwestii *Mezzogiorno* (*ibidem*, s. 127–128).

[16] P. Gobetti, *La Rivoluzione...*, s. XLIV.

© for this edition by CNS

leczyć Włochów z walki politycznej, chce doprowadzić do takiego stanu, w którym w imiennym głosowaniu wszyscy mieszkańcy zadeklarują wiarę w Ojczyznę, tak jakby głoszenie poglądów wyczerpywało całą praxis społeczną"[17]. Gobetti był przekonany, że owo uśpienie czujności i rezygnacja z walki politycznej są zgubne, albowiem prowadzą do powszechnej zgody na dominację jednej siły politycznej i jednej ideologii. „Nie ma przygotowań – pisał – nie będących jednocześnie walką, nie można wyobrazić sobie teraźniejszości wypełnionej nauką i przyszłości poświęconej działaniu. Kto nie chce skostnieć w odwiecznej i bezsilnej opozycji, nie ma prawa myśleć o walce politycznej jutra. Dziś bowiem zrezygnował już z jej bronienia"[18].

Działalność opozycyjna Gobettiego była spontaniczną, instynktowną odpowiedzią na ograniczenie wolności. „Nasz antyfaszyzm – napisał 23 listopada 1922 r. w *Elogio della ghioliottina* – zanim stał się ideologią był przede wszystkim instynktem"[19]. Instynktem, który nakazywał podjąć walkę polityczną w obronie odwiecznych ideałów. „Jest jeden walor niezniszczalny, niezłomny na świecie – pisał – bezkompromisowość – i my, w pewnym sensie, jesteśmy w tym momencie jej rozpaczliwymi kapłanami"[20]. To właśnie bezkompromisowość skłoniła go do jednoznacznie negatywnej oceny faszyzmu, której nie wahał się popularyzować na łamach „La Rivoluzione Liberale". Nieskrywana nieprzychylność wobec reżimu spowodowała decyzję władz o zamknięciu tygodnika w 1925 r. Był to cios dla całego środowiska „La Rivoluzione Liberale", z którym związani byli młodzi przyjaciele Gobettiego: G. Ansaldo, M. Brosio, S. Caramella, M. Fubini, C. Levi oraz N. Sapegno. Na jego łamach publikowali przedstawiciele myśli liberalnej (F. Burzio, N. Papafava), demokratycznej i socjalistycznej (bracia Carlo i Nino Rosselli, R. Bauer). Pismo było otwarte na nowe idee. Współpracowali z nim intelektualiści o różnej orientacji politycznej: G. Amedola, L. Salvatorelli, G. Fortunato, L. Sturzo.

Faszyzm – *l'autobiografia della nazione*

Gobetti, nazwany przez Stelio Zeppiego „proroczym interpretatorem faszyzmu"[21], nie uległ zwodniczej demagogii głoszonej przez nowy ruch, dostrzegając w nim od samego początku kumulację wszystkich negatywnych cech w narodowej historii Włoch[22]. W jego interpretacji faszyzm jawił się jako „narodowa

[17] P. Gobetti, *La Rivoluzione...*, s. 164.

[18] Cyt. za: J. Ugniewska, *Historia literatury włoskiej XX wieku*, PWN, Warszawa 1985, s. 50–51.

[19] P. Gobetti, *La Rivoluzione...*, s. 164.

[20] *Ibidem.*

[21] S. Zeppi, *Il pensiero politico dell'idealismo italiano e il nazionalfascismo*, Firenze 1973, s. 133.

[22] Zob. P. Gobetti, *Manifesto*, [w:] *Scritti...*, s. 227 i n.

© for this edition by CNS

autobiografia"[23]. „Można mówić o rządzie Mussoliniego jako o fakcie porządku administracyjnego – pisał Gobetti – ale faszyzm był czymś więcej: był autobiografią narodu. Narodu, który wierzył we współpracę klas, który porzucił z powodu lenistwa i opieszałości walkę polityczną, narodu, któremu należy się przypatrywać i przewodzić z pewną ostrożnością"[24]. To właśnie na tych cechach włoskiego narodu Mussolini zbudował swoje „imperium". W przekonaniu Gobettiego ani Mussoliniego, ani Wiktora Emanuela nie cechowała „cnota przywódcza", za to Włosi mieli „duszę podwładnych"[25]. Tym łatwiej więc było Mussoliniemu podporządkować naród, oferując mu „dyscyplinę i silne państwo"[26].

Gobetti bardzo krytycznie ocenił Mussoliniego. Już w maju 1922 r. określił go jako „przestarzałego, anachronicznego i nieokrzesanego demagoga"[27]. Był uosobieniem bohatera reprezentującego owo społeczne zmęczenie, obserwowane we Włoszech po I wojnie światowej, oraz nieukrywane pragnienie odpoczynku[28]. „Jego postawa pewnego siebie optymisty – pisał Gobetti – przebiegłość krasomówcza, umiłowanie sukcesu i niedzielnych uroczystości, zdolność do mistyfikacji i patosu okazały się jednak prawdziwie popularne wśród Włochów"[29]. To z pewnością przyczyniło się do pozyskania szerokiego poparcia społecznego, które otworzyło i utorowało Mussoliniemu drogę do władzy. „Jego zwycięstwo wśród dezorientacji innych – pisał Gobetti – można w zupełności wytłumaczyć jego przymiotami jako taktyka"[30]. Zdolności przywódcze Mussoliniego, a także umiejętność odczytywania i zaspokajania „entuzjastycznego i spragnionego przyjemności narodu"[31] okazały się ważne dla zdobycia i utrzymania władzy we Włoszech w rękach faszystów. Ale jak twierdził Gobetti, Mussolini czuł się swobodnie wyłącznie wtedy, kiedy przemawiał do „dobrego narodu", gdy wysłuchiwał jego życzeń bądź, marszcząc brwi, udzielał mu reprymendy[32]. Odsuwając na dalszy plan troskę o politykę zagraniczną, Mussolini – jak zauważył Gobetti – „poświęcił się przemyślanej taktyce reakcyjnej, polegającej na likwidacji wszystkich partii i organizacji politycznych, oraz wykorzystując kryzys ekonomiczny, chciał wyeliminować tych wszystkich, których uważał za swych przeciwników"[33]. Zamiary Mussoliniego wobec opozycji i jakichkolwiek przejawów nie-

[23] P. Gobetti, *Elogio della ghigliottina*, [w:] *La Rivoluzione...*, s. 165.

[24] *Ibidem.*

[25] *Ibidem*, s. 166.

[26] *Ibidem.*

[27] Tekst P. Gobettiego, opublikowany na łamach „La Rivoluzione Liberale" pierwotnie 23 maja 1922 r. pt. *Il critico*, a następnie 23 listopada tego samego roku ze zmienionym tytułem *Mussolini*. Obecnie jako *Uomini e idee V*, [w:] P. Gobetti, *Scritti...*, s. 358.

[28] P. Gobetti, *Mussolini*, [w:] *La Rivoluzione...*, s. 173.

[29] *Ibidem.*

[30] *Ibidem.*

[31] *Ibidem.*

[32] *Ibidem.*

[33] *Ibidem.*

© for this edition by CNS

subordynacji zostały odczytane przez turyńskiego intelektualistę wcześniej, aniżeli wyartykułował je sam Duce, a następnie uprawomocniły akty prawne. Autorytarne rządy Mussoliniego zmierzały w kierunku przekształcenia Italii w państwo totalitarne, co *de facto* stało się po zamachu stanu z 3 stycznia 1925 r. Stopniową, ale konsekwentną likwidację opozycji postrzegał Gobetti jako zjawisko równie niebezpieczne, jak zwalczanie wszelkich form zachowań „odstających od przyjętych i dopuszczalnych reguł".

Określając politykę, Duce jako „mussolinismo" twierdził, że była ona zjawiskiem groźniejszym od faszyzmu, ponieważ „utwierdzała w narodzie postawę służalczą, znikome poczucie własnej odpowiedzialności, nawyk oczekiwania na to, że ze strony Duce, pogromcy czy *deus ex machina*, nadejdzie ocalenie"[34]. Dlatego Gobetti w swoim programie naprawy apelował o wyjście z marazmu i politycznego uśpienia, odrzucenie konformizmu i podjęcie walki o wolność, będącą pierwszą i nieprzemijającą wartością każdej jednostki.

W opublikowanym 2 września 1924 r. na łamach „La Rivoluzione Liberale" szkicu, zatytułowanym *Come combattere il fascismo*, Gobetti proponował taktykę walki z faszyzmem. Polegała ona na porzuceniu iluzji o możliwości likwidacji faszyzmu za pomocą „gry parlamentarnej, kombinacji większościowej czy sztabu generalnego". Prawdziwy problem włoski – twierdził – polegał na „zlikwidowaniu ducha i form transformizmu, przystosowawczości, oligarchicznej korupcji uosabianej przez stare klasy podające się za demokratyczne, które faszyzm doprowadził do ekstremalnej sprośności i kombinatorstwa"[35]. Siłę zdolną do pokonania faszyzmu Gobetti upatrywał w ruchu robotniczym[36]. Jako turyńczyk znał doskonale problemy pracowników tamtejszych fabryk, w pewnym sensie podziwiał robotników, toteż ze zdecydowaniem pisał: „Wierzymy w ruch robotniczy jako jedyną siłę, która dysponując rezerwami walecznego ducha i chęcią wyzwolenia zdoła przeciwstawić starym klikom, zawsze gotowym do pertraktowania, swą nieugiętą bezkompromisowość"[37].

Risorgimento – „rivoluzione fallita"

Krytyczna postawa Gobettiego wobec faszyzmu, a także negatywna ocena tego zjawiska miała swe głębsze, historyczne uzasadnienie. G. Bedeschi stwierdził wręcz, że nie sposób zrozumieć antyfaszyzmu Gobettiego, jeśli punktem wyjścia nie staną się jego rozważania dotyczące oceny współczesnej mu historii Italii[38]. Wi-

[34] *Ibidem*.

[35] P. Gobetti, *Come combattere il fascismo*, [w:] *Scritti...*, s. 764.

[36] P. Gobetti, *Manifesto...*, s. 227 i n. Por. A. Jannazzo, *Il liberalismo italiano del novecento*, Rubinetto Editore, Catanzaro 2003.

[37] P. Gobetti, *Come combattere...*, s. 764.

[38] G. Bedeschi, *La libertà e il manganello*, „Il Sole 24 ore", 22 aprile 2001.

© for this edition by CNS

zja historii, jaką przedstawił na kartach swych pism politycznych młody turyńczyk, jest pesymistyczna i gorzka. Gobetti uważał, że najważniejszym błędem włoskiej historii był brak reformy religijnej, który miał poważne konsekwencje w przyszłości w postaci niedojrzałości moralnej, ideowej i politycznej Włochów. Wykazywał, że „niezdolność Italii do skonstruowania unitarnego organizmu zawierała się w istocie w niezdolności obywateli do stworzenia świadomości państwowej" i uzyskania rzeczywistego poparcia dla społecznej organizacji[39]. Zwracał uwagę na brak klasy przywódczej w znaczeniu klasy politycznej, brak nowoczesnej ekonomii oraz rozwijającej się grupy pracowników, podnoszących swe kwalifikacje[40]. W jego przekonaniu *Risorgimento* było więc „upadłą rewolucją", albowiem nie doprowadziło do radykalnej zmiany włoskiej rzeczywistości[41].

Upatrując przyczyn zwycięstwa faszyzmu we Włoszech, Gobetti, podobnie jak Carlo Rosselli, wskazywał na słabość liberalnej klasy rządzącej i poparcie udzielone Mussoliniemu w okresie formułowania rządu[42]. Podkreślał brak autentycznego ducha liberalnego we włoskim życiu politycznym okresu zjednoczeniowego oraz autorytarny i konserwatywny charakter unitarnego państwa[43]. Jego zdaniem to właśnie sprzyjało faszyzmowi i ułatwiło przejęcie władzy we Włoszech. A zatem nie był to przypadkowy zbieg okoliczności, ale konsekwencja „błędów", które od dziesięcioleci narastały w narodowych dziejach Italii, a teraz znalazły swą implikację w faszyzmie jako nieuchronnej ich konsekwencji[44].

„Faszyzm – pisał – był termometrem naszego kryzysu, miarą bezsilności narodu w tworzeniu własnego państwa. Dlatego właśnie naiwnym byłoby oczekiwać ze strony faszyzmu pozytywnego programu odbudowy [...] faszyzm jako taki, zakończył swą misję na ukazaniu nagiej prawdy o narodowej chorobie, na przebudzeniu wszystkich bliżej nieokreślonych i anachronicznych sił, zmuszając rewolucję do stanięcia twarzą w twarz ze swoimi problemami"[45].

Faszyzm był negacją demokratycznej dialektyki, która dla Gobettiego była miejscem nie tylko zrównoważonej, spokojnej dyskusji, ale raczej polegała na nierzadko gwałtownym ścieraniu się różnych opinii. Podobnie demokracja w jego przekonaniu nie polegała na zwykłym respektowaniu opinii innych czy obronie każdego prawowitego sposobu myślenia. Była tym bez wątpienia, ponieważ

[39] P. Gobetti, *Manifesto...*, s. 229.

[40] *Ibidem.*

[41] P. Gobetti, *Risorgimento senza eroi*, Torino 1926.

[42] G. Procacci, *Historia Włochów*, PWN, Warszawa 1983, s. 478.

[43] W historiografii odmienną ocenę okresu zjednoczeniowego we Włoszech przedstawiali F. Chabod, B. Croce, R. Romeno czy V. Castronovo.

[44] Interpretacja faszyzmu przedstawiona przez Gobettiego różniła się od stanowiska, jakie prezentował we Włoszech B. Croce, dla którego faszyzm był „chorobą" moralną i intelektualną zagrażającą współczesności, był nawiasem – *la parentesi* – smutnym i wstydliwym okresem przejściowym w narodowych dziejach Italii. Szerzej zob. M. Kiwior-Filo, *Krytyka totalitaryzmu faszystowskiego przez Benedetta Crocego w latach 1925–1943*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi" XXV, 2002, s. 59–88.

[45] P. Gobetti, *Esperienza liberale V*, [w:] *Scritti...*, s. 356.

© for this edition by CNS

inaczej nie można by mówić o demokracji, ale oprócz tolerancji i respektowania opinii musiała gwarantować absolutną koherencję wobec samej idei demokracji. Gobetti upatrywał antydemokratycznego charakteru faszyzmu nie tylko w jego nietolerancyjnym charakterze, ale w fakcie, że generował on jednomyślność, doprowadzając do sytuacji, w której „wszyscy jednogłośnie zgadzali się na wszystko". To właśnie – zdaniem Gobettiego – było zjawiskiem niezwykle niepokojącym i niebezpiecznym, ponieważ pozbawiało naród nie tylko możliwości wyrażania myśli, ale i samego myślenia. Ta obserwacja posłużyła Gobettiemu do postawienia tezy, że faszyzm niedojrzałej Italii zaoferował kołyskę, w której uśpił *coscienze civili* (obywatelskie sumienia)[46]. Był „powrotem do lat dziecięctwa", ponieważ uosabiał triumf „łatwości, ufności i entuzjazmu"[47]. Twierdził, że za pośrednictwem faszyzmu nie był możliwy żaden postęp, a za katastrofalną kondycję kraju obwiniał stary liberalizm[48]. Wzywając do walki politycznej, poszukiwał generacji wolontariuszy, którzy zwróciliby narodowi wolność i byli zdolni do przeprowadzenia „liberalnej rewolucji". Uważał, że liberalizm potrzebował nowej energii, wsparcia intelektualistów, wiernych ideom liberalnym i zdolnych pociągnąć za sobą proletariat, przekształcając „walkę robotniczą w liberalną walkę dzisiejszych czasów"[49], angażującą wszystkie siły wokół moralnej odnowy Włoch. Nowe państwo miało opierać się na „sojuszu zasad liberalizmu z rewolucyjnymi postawami mas ludowych"[50]. Uważał, że jego obowiązkiem, jako intelektualisty, jest zaangażowanie się w walkę o nowy kształt Italii, ponieważ tylko „ten, kto potrafi walczyć, zasługuje na wolność". Na tym przekonaniu opierał Gobetti swój „instynktowny" antyfaszyzm.

Piero Gobetti – *esule in patria*

Zabójstwo sekretarza partii socjalistycznej, posła Giacomo Matteottiego, 10 czerwca 1924 r. było naocznym dowodem tego, że faszyści dążyli do wyeliminowania wszelkich przejawów niesubordynacji wobec dyktatorskiej władzy duce[51]. Rozpoczął się okres represji także w stosunku do Gobettiego, zwłaszcza w obliczu jego wyraźne negatywnego stanowiska, zarówno wobec rządu, jak i opozycji, niezdolnej do skoncentrowania wszystkich sił w konkretnej akcji skierowanej przeciwko reżimowi[52]. Gobetti zarzucał opozycji, że nie potrafiła wyko-

[46] P. Gobetti, *La capitis deminutivo delle teorie*, [w:] *La Rivoluzione...*, s. 169.

[47] P. Gobetti, *Elogio della ghigliottina*, [w:] *La Rivoluzione...*, s. 165.

[48] J. Ugniewska, *Historia literatury włoskiej*, PWN, Warszawa 2001, s. 101.

[49] Zob. F. Chabod, *Włochy współczesne 1918–1948*, Warszawa 1966, s. 112.

[50] J. Ugniewska, *Historia literatury włoskiej*, PWN, Warszawa 2001, s. 101.

[51] O swej znajomości z Matteottim wspominał Gobetti w szkicu zatytułowanym *Ho conosciuto Matteotti*, [w:] *Scritti...*, s. 707. Po jego tragicznej śmierci napisał szkic *Matteotti*, nazywając Matteottiego „arystokratą z klasą, nieugiętym wobec wywrotowych tendencji (*Scritti...*, s. 735) i zamieścił go w numerze 27. „La Rivoluzione Liberale", który ukazał się 1 lipca 1924 r. i był w całości dedykowany życiu i działalności Giacomo Matteottiego.

[52] Zob. P. Gobetti, *La situazione*, [w:] *Scritti...*, s. 752 i n.

© for this edition by CNS

rzystać sytuacji chwilowego „odprężenia" po zabójstwie Matteottiego, kiedy wszyscy razem: „przywódcy konstytucyjnej opozycji wraz z królem, partie proletariackie masowo występujące oraz grupy lokalne [...] powinny zażądać dymisji rządu"[53]. Strategia faszystowska była jednoznacznie określona. By zmusić opozycję do milczenia, nie przebierano w środkach, a terror stał się powszechnym narzędziem walki politycznej[54]. Do jego stosowania zachęcał sam duce, o czym świadczy telegram, który 1 czerwca 1924 r. Mussolini osobiście podyktował prefektowi Turynu. Nazwał w nim Gobettiego „głupim opozycjonistą wobec rządu i faszyzmu" i nakazał „utrudniać mu życie"[55]. Owo „utrudnianie" objawiało się m.in. sekwestrowaniem kolejnych numerów „La Rivoluzione Liberale", stałą kontrolą zarówno działalności publicznej, jak i życia prywatnego, dręczeniem, prześladowaniami, które sprawiały, że Gobetti czuł się „emigrantem we własnej ojczyźnie".

Niemożność publikowania i brak swobody tworzenia odczuwał Gobetti bardzo dotkliwie[56]. Był przekonany, że nie należy milczeć, ale skupić wszystkie siły i działać na rzecz obrony podstawowych wartości „dla zachowania godności"[57]. Krytyka reżimu wzmagała jednak złość faszystowskich przywódców i spowodowała nasilenie represji w stosunku do Gobettiego, o czym wspominał w szkicu z 2 września 1924 r. zatytułowanym *Un tentativo di sopraffazione*[58]. Stwierdzał w nim, że ani Mussolini, ani faszyzm nie są wcale zwycięzcami. Ale by ich pokonać, należy podjąć otwartą walkę zarówno z włoskim „transformizmem", jak i polityczną korupcją. „Dwa lata faszyzmu – pisał – definitywnie podzieliły społeczeństwo na *cortigiani* (służalczych) i *cittadini* (obywateli): wstydzimy się, że musimy żyć na tej samej ziemi obok pochlebców, których Duce wybrał 6 kwietnia [1924 roku] i którzy sprzedali swą duszę"[59].

Druga połowa 1924 r. i rok 1925 odznaczała się w życiu Gobettiego nieugiętą wolą zorganizowania opozycji politycznej wobec faszyzmu o jak najszerszym zasięgu. W celu poszerzenia frontu opozycji antyfaszystowskiej 23 grudnia 1924 r. Gobetti założył pismo „Il Baretti", ukazujące się początkowo jako dwutygodnik, potem miesięcznik, współpracujące z „La Rivoluzione Liberale". Założył także w najważniejszych miastach na terenie całych Włoch: Turynie, Mediolanie, Neapolu, Palermo i Genui grupy przyjaciół „La Rivoluzione Liberale", będące swoistymi centrami myśli wolnościowej. 8 lipca 1924 r. z myślą o tych grupach sformułował program ich działania. Priorytetowym celem był „nieugię-

[53] *Ibidem*, s. 754.

[54] N. Tranfaglia, *La prima guerra mondiale e il fascismo*, Torino 1995, s. 371.

[55] *Dizionario biografico...*, s. 497. Por. A. Gierowski, *Historia Włoch*, Wrocław 1986, s. 577.

[56] Gobetti miał na myśli regulamin dotyczący prasy, który Mussolini nakazał opublikować 8 lipca 1924 r., po wcześniejszym zaaprobowaniu dekretu z mocą ustawy (*decreto legge* z lipca 1923 r.) oraz innego dekretu z 10 lipca, który pozwalał prefektom na sekwestrowanie dzienników.

[57] Zob. P. Gobetti, *La nostra difesa*, [w:] *Scritti...*, s. 761.

[58] Obecnie P. Gobetti, *Scritti...*, s. 769.

[59] *Ibidem*.

© for this edition by CNS

ty sprzeciw wobec faszyzmu i *mussolinizmu*", obok którego znalazł się postulat stworzenia „silnej, nowoczesnej ekonomii opartej na przemyśle wolnym od protekcjonizmu i paternalizmu państwa" oraz uformowania „proletariatu jako bezkompromisowej klasy politycznej"[60]. Gobetti postulował „autonomiczną działalność wspartą na polityce pokoju, pracy i oszczędności", wyeliminowanie „personalnych gabinetów" i zastąpienie ich ustrojem „nowoczesnej demokracji bezpośredniej i laickiej, opartej na proporcjonalnych wyborach i wolnej grze partii politycznych"[61].

„Il Baretti" było pismem o charakterze kulturalno-literackim, odwołującym się do tradycji oświeceniowej i ideałów wolnościowych, z którym w miarę upływu czasu współpracowali najwybitniejsi przedstawiciele włoskiej kultury: B. Croce, A. Cajumi, E. Cecchi, G. Debenedetti, A. Garosci, L. Ginzburg, E. Montale, A. Monti, U. Saba, N. Sapengo[62]. Krzewiło ideę wspólnej kulturalnej Europy, otwartej na nowe trendy, ale broniącej wolności i niezależności twórców. Taki charakter pisma nie odpowiadał interesom faszystowskich władz, które już po śmierci Gobettiego, w 1928 r., podjęły decyzję o jego zamknięciu[63].

Dekret z 24 grudnia 1925 r. *O atrybutach i prerogatywach szefa rządu*[64], umożliwiający sprawowanie władzy w sposób niezależny i niekontrolowany przez parlament oraz kontrolowanie wszelkiej działalności dziennikarskiej i wydawniczej (*Disposizioni sulla stampa periodica, Legge 31 dicembre 1925, n. 2307*)[65], był dla Gobettiego prawdziwym ciosem. Przyczynił się do podjęcia trudnej, choć od pewnego czasu dojrzewającej, decyzji o wyjeździe z kraju. Emigracja miała służyć wolnej działalności edytorskiej o europejskim wymiarze i być kontynuacją tego, co w faszystowskiej Italii nie było możliwe[66].

Dnia 8 lutego 1926 r. Gobetti wraz z żoną i maleńkim synkiem[67] opuścił Włochy i udał się do Paryża, skąd już nigdy nie wrócił do ojczyzny. Zmarł 7 dni po przyjeździe do Francji, 15 lutego 1926 r., i został pochowany na paryskim cmentarzu Père-Lachaise. Bezpośrednią przyczyną śmierci było zapalenie oskrzeli z powikłaniami, na które zapadł zaraz po przyjeździe. Ale bez wątpienia

---

[60] P. Gobetti, *Gruppi della „Rivoluzione Liberale"*, [w:] *Scritti...*, s. 758 i n.

[61] *Ibidem*, s. 760.

[62] H. Kralowa, P. Salwa, J. Ugniewska, K. Żaboklicki, *Historia literatury włoskiej*, t. 2, Warszawa 2003, s. 268.

[63] J. Ugniewska, *Historia literatury włoskiej*, PWN, Warszawa 2001, s. 102.

[64] *Legge 24 dicembre, n. 2263: Attribuzioni e prerogative del capo del governo*, [w:] A. Aquarone, *L'organizzazione dello stato totalitario*, Torino 1965, s. 395. Por. W. Kozub-Ciembroniewicz, *Doktryny włoskiego faszyzmu i antyfaszyzmu*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace z Nauk Politycznych, z. 45, 1992.

[65] Tekst w A. Aquarone, *L'organizzazione...*, s. 418.

[66] Zob. L. Salvatorelli, G. Mira, *Storia d'Italia nel periodo fascista*, Torino 1964, s. 591, oraz V. Castronovo, R. de Felice, P. Scoppola, *L'Italia del novecento*, Torino 2004, s. 180.

[67] Paolo, jedyny syn Piero Gobettiego i poślubionej 11 stycznia 1923 r. Ady Prospero, przyszedł na świat 28 grudnia 1925 r.

© for this edition by CNS

Gobetti, podobnie jak G. Amendola, był ofiarą faszystowskiej dyktatury i bezwzględnie brutalnych metod jej utrzymywania, którymi posługiwali się squadryści. Problemy zdrowotne Gobettiego były rezultatem uprzedniego, dotkliwego pobicia przez faszystowskich bojówkarzy.

Wyjeżdżając z Turynu w swym pamiętniku wspominał przodków, ich przywiązanie do ziemi, wobec której czuli pokorę, czułość, a nawet pewną słabość. Konieczność opuszczenia ojczyzny przyjął spokojnie, choć nie ukrywał bólu rozstania. Twierdził, że nie może czuć się obco, ponieważ najważniejsze jest, by człowiek był sobą, bez względu na to, gdzie i w jakich okolicznościach się znajduje[68].

* * *

Dzisiaj, gdy od tragicznej śmierci Gobettiego upłynęło już 80 lat, warto zwrócić uwagę na jego myśl polityczną i przesłanie, jakie mimo tak młodego wieku pozostawił przyszłym pokoleniom. Norberto Bobbio stwierdził, że gdyby Croce czy Gramsci odeszli tak jak Gobetti w wieku 25 lat, byliby zapamiętani: pierwszy – jako historyk dokumentujący regionalne dzieje, drugi – jako obiecujący, aczkolwiek polemiczny dziennikarz[69]. Zdaniem natomiast A. Colomby – każdy, kto nawet współcześnie pragnie zobaczyć Italię nowoczesną, uczciwą, ma prawo spojrzeć na spuściznę Gobettiego jak na liberalną propozycję „wolnościową i wyzwalającą", która przypomina o tym, że polityka reform „nie spada z nieba", ale jest zależna od instytucji, autonomicznej krytyki i ducha odpowiedzialności[70].

Postawa Gobettiego wobec faszyzmu i interpretacja, jakiej poddał ten „fenomen", stała się źródłem antyfaszyzmu etycznego, który naznaczył włoską historię XX w. Owa krytyka wynikała z ugruntowywanego w ciągu całego intelektualnego życia Gobettiego przekonania, że przesłanką politycznej odnowy jest zarówno znajomość historii, jak i świadomość odpowiedzialności za jej rozwój. Gobetti wierzył w indywidualizm i postęp, podkreślał innowacyjną rolę zmiany, odrzucał statalizm i protekcjonizm Italii Giolittiego. Definiował faszyzm jako nowoczesny, reakcyjny, masowy ustrój, oparty na kompromisie pomiędzy industrią, monarchią i Kościołem. Nazywając faszyzm „narodową autobiografią", widział w nim zabójczą mieszaninę populizmu, antyparlamentaryzmu i reakcyjnego tradycjonalizmu[71]. Dla Gobettiego faszyzm był „plebejskim ruchem zabijającym wolność", antyfaszyzm zaś szlachectwem ducha (*nobiltà dello spirito*).

Myśl i działalność Gobettiego – zdaniem Paolo Bagnoliego – inspiruje wciąż całe pokolenia ucząc je „nieugiętości", często kosztem poświęcenia i ofiary, w budowaniu wolnego kraju, w którym każdy ma możność realizowania się jako obywa-

[68] *L'editore ideale*, Milano 1965; cyt. za: *Dizionario biografico...*, s. 498.

[69] Cyt. za: F. Galluccio, *Piero Gobetti – Rivoluzionario liberale*, [w:] *Società Aperta – testimoni del Novecento* (www.nonluoghi.it.).

[70] A. Colombo, *E finalmente Piero Gobetti tornò tra i liberali*, „Corriere della Sera", 18 agosto 2000.

[71] D. Fusaro (red.), *Piero Gobetti*, [w:] www.filosofico.net.

© for this edition by CNS

tel, mając jednocześnie głębokie poczucie odpowiedzialności za losy ojczyzny[72]. Przemyślenia Gobettiego dotyczące życia społeczno-politycznego wydają się niezwykle racjonalne i dojrzałe jak na 25-letniego młodzieńca, na co zwrócił uwagę Vincenzo Ferri[73], a jego lekcja historii pozostaje wciąż żywą przesłanką dla Italii, która zdaniem niektórych[74] nadal potrzebuje „liberalnej rewolucji"[75].

PIERO GOBETTI UND DIE *RIVOLUZIONE LIBERALE* – REFLEXIONEN ÜBER DEN ITALIENISCHEN FASCHISMUS

Zusammenfassung

Die Studie präsentiert die politische Idee des italienischen Intellektuellen, Journalisten und politischen Schriftstellers Piero Gobetti (1902–1926). Er wurde als „liberaler Revolutionär", „politisches Phänomen", Promoter der liberalen Kultur bezeichnet. Er ließ sich als „unversöhnlicher" Antifaschist erkennen, der nie zweifelnd behauptete, dass der Faschismus eine Bedrohung für die bürgerliche Freiheit der Italiener bedeutet. Den Faschismus als „nationale Autobiographie" Italiens ansehend, engagierte er sich seit Anfang der 20er Jahre mit großem Mut und Konsequenz in der politischen Tätigkeit und wies darauf hin, dass als einzige Rettung des untergehenden Italiens die Notwendigkeit der Durchführung einer „liberalen Revolution" sei. Von faschistischen Squadristen überfallen, suchte er Zuflucht im Ausland. Kurz danach, im Alter von nicht ganz 25 Jahren, starb er am 15. Februar 1926 in Paris.

Die Haltung Gobettis zum Faschismus und seine Interpretation dieses „Phänomens" wurde zum Ursprung des ethischen Antifaschismus, der die italienische Geschichte des 20. Jh. kennzeichnete. Diese Kritik entstammte der im Laufe des gesamten intellektuellen Lebens Gobettis gefestigten Überzeugung, dass als politische Prämisse einer Erneuerung sowohl die Kenntnis der Geschichte als auch das Bewußtsein der Verantwortung für ihre Entwicklung sei. Gobetti glaubte an Individualismus und Fortschritt, unterstrich die erneuernde Rolle der Änderung, lehnte den Statalismus und Protektionismus Italiens nach Gioletti ab. Er definierte den Faschismus als moderne, reaktionäre, massenhafte Verfassung, gestützt auf dem Kompromis zwischen Industrie, Monarchie und Kirche. Bei der Bezeichnung des Faschismus als „nationale Autobiographie" sah er in ihm eine tödliche Mischung von Populismus, reaktionärem Traditionalismus und Antiparlamentarismus. Für Gobetti war der Faschismus eine „die Freiheit tötende Plebejerbewegung", der Antifaschismus dagegen der Adel des Geistes (*nobiltà dello spirito*).

[72] P. Bagnoli, *L'attualità della rivoluzione liberale. 100 anni fa nasceva Piero Gobetti*, „L'Antifascista", aprile–maggio 2001.

[73] V. Ferri, *Gobetti: un liberale a tutto campo.* Relazione alla tavola rotonda sul tema: *Croce, Einaudi e Gobetti: ciò che li unì e ciò che li divise*, Bergamo, 21 novembre 1996.

[74] Tak uważa m.in. Paolo Flores d'Arcais, autor szkicu pt. *Gobetti, liberale del futuro*, stanowiącym wstęp do turyńskiego wydania *La Rivoluzione liberale* P. Gobettiego, Einaudi Editore, Torino 1964, 1983, 1995.

[75] F. Abruzzo, *La sua lezione è ancora viva. L'Italia ha bisogno di una rivoluzione liberale*, Convegno di Brescia, 27 ottobre 2001.

© for this edition by CNS